

Часопис
ИСХОДИШТА
5

Издавачи:

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ

ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
ЗАПАДНОГ УНИВЕРЗИТЕТА У ТЕМИШВАРУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Инж. Огњен Крстић, председник Савеза Срба у Румунији
проф. др Наталија Јовановић, декан Филозофског факултета у Нишу

Број приредила

Др Мирјана Бојанић Ћирковић

Лектура и коректура

Јелена Стошић
Александар Новаковић

Корице

Ливија Матејаш
Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Формат

17 x 24 cm

Штампа

Editura Universității de Vest

Тираж

100 примерака

Темишвар 2019.

© ССР и аутор
ISSN 2457-5585
ISSN-L 2457-5585

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41+821.163.41
ИСХОДИШТА = Originations / главни
и одговорни уредник Михај Н. Радан. -
2015, бр. 1- . - Темишвар : Савез Срба у
Румунији, центар за научна истраживања
и културу Срба у Румунији : Филолошки,
историјски и теолошки факултет Западног
универзитета у Темишвару ; Ниш :
Филозофски факултет Универзитета
у Нишу, 2015 ([Темишвар] : Editura
Universităţii de Vest). - 24 cm
Годишње.
ISSN 2457-5585 = Исходишта (Timișoara)
COBISS.SR-ID 219964428

КОНЦЕПТ СУДБИНЕ НА КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА

Рад је посвећен реализацији концепта *судбина* на косовско-метохијској језичкој слици света, чију актуелност потврђује корпус јединица са надређеном значењском компонентом 'судбина' ексцерпираних из *Речника косовско-метохијског дијалекта* Глише Елезовића, *Речника говора северне Метохије* Милете Букумирића и *Збирке речи из Призрена* Димитрија Чемерићића. Уочавање универзалних и специфичних лингвокултурних црта у поимању судбине носилаца косовско-метохијских говора основни је циљ овога рада. Вербална репрезентација концепта одражава поликонцептни модел поља 'судбина', јер се когнитивна спознаја судбине раслојава у два асоцијативна смера, која формирају бинарну опозицију: срећа – несрећа. У језичком сазнању говорника судбина се неутрално поима као виша сила, као нешто што је човеку предодређено од бога (*судбина*, *кисмет*), што су универзалне ознаке концепта. Лингвокултуролошке специфичности дијалекатске језичке личности испољавају се у конкретизовању опозиционих појмова, у интуитивној спознаји судбине као срећне околности и благостања (*кисмет*, *бат*, *нафака*, *срећа* / *стреч'а*, *игбал*, *угур*, *берићет*), односно у схватању судбине као изненадне несреће, зле коби и патње (*несрећа* / *нестреч'а*, *таксират*, *угурсузљк*, *ал*, *атаја*, *бељаја*, *добриња*, *огењ*). Концептуализација и репрезентација концепта *судбина* рефлектују вредносни систем заједнице, који концентрише елементе митолошког, религиозног и оријенталног погледа на свет и у којем се читавају специфичне црте косовско-метохијског менталитета.

Кључне речи: концепт *судбина*, језичка слика света, косовско-метохијски говори.

Актуелност истраживања језичке слике света и њеног основног конструкта – концепта у савременој науци о језику условљена преосмишљавањем улоге језика у процесу културног сазнања. Концепт се активно изучава у оквирима когнитивне лингвистике, а последње две деценије у фокусу

¹ tanja77nis@gmail.com

² Овај рад настао је у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (ЕДБ 178020), који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

је лингвокултуролошких испитивања, где се дефинише као основна ћелија културе у менталном свету човека. Проучавање концепата заснива се на разумевању законитости и особености узајамног деловања језика, сазнања и културе, с обзиром на то да концепт припада сазнању, детерминише се културом и материјализује се у језику. Изучавање концепата омогућава истраживање механизма чувања и преношења знања посредством језика, издвајање универзалног, општечовечанског и етноспецифичног, националног у мишљењу. Преко концепата се објективизирају културне и моралне вредности релевантне за одређени етнос и одражавају се на језичкој слици света у виду вербалних ознака и њиховог семантичког садржаја. Решење питања о саодносу језика и културе у многоме је повезано са тражењем универзалног и специфичног у перцепцији стварности носилаца различитих лингвокултурних традиција. Анализа манифестације концепата на језичкој слици света конкретне језичке личности доприноси истраживању материјалне и духовне оригиналности народа, одређивању менталног ареала нације и издвајању њених вредносних приоритета, реконструисању погледа на свет и уочавању општих и специфичних црта, што води упознавању националног менталитета. Проучавање менталитета народа преко језика помаже да се попуни информациони вакуум, да се разоткрију механизми мишљења и модели поимања стварности конкретног етноса, да се укаже на друштвено-историјске интерференције и утицаје, да се предоче дијакхронијске везе и синхронијска преплитања језичких и културних елемената, са циљем да се културни шок амортизује и културна нетолеранција превазиђе.

Специфичности националног менталитета могу се утврдити анализирањем лингвокултурних специфичности културних и аксиолошких концепата. За разлику од културних концепата, који припадају националној концептосфери и акумулирају елементе материјалне културе, аксиолошки концепти су интернационални, припадају сфери духовне културе и одражавају морално-етичке норме човечанства. Појам судбине једна је од најстаријих, универзалних категорија сазнања која учествује у креирању слике света и најупечатљивије изражава наивни поглед на свет, општи је закључак интердисциплинарне научне конференције *Појам судбине у контексту разних култура*, одржане 1991. године у Москви. Филозофи, културолози, фолклористи и лингвисти сложили су се да је концепт судбине срж националне и индивидуалне свести, кључна реч културе човечанства, културна константа у којој је запечаћено искуство општечовечанског осмишљавања категорије слободе, покушај човековог ума да пронађе смисао живота, да објасни силе које управљају светским поретком и човековим понашањем.

Концепт судбине један од базичних концепата многих националних језичких слика света, који у свести народа опстаје упркос историјским, друштвеним и идеолошким променама и у различитим системима истрајива као универзална културна константа (Жданова, 2006а; Жданова, 2006б;

Абаева, 2007; Мотыгуллина, 2007; Форофонтова, 2009; Ибрагим, 2015; Гениш, 2016; Ахметзадина, Данъярова 2017). Интуитивно сазнање о свету конзервирано је управо у општељудским представама о предодређености онога што се са човеком и око човека збива. Представе о судбини потичу од архетипских структура, које образују фундаментални ниво мишљења и културе, стога судбина спада у ред културних примитива. Инваријантно значење концепта *судбина* има универзални карактер, али се варира у широком дијапазону, јер концентрише морално-етичке, културно-историјске и духовне вредности народа, стога је национално маркиран и има способност да детерминише специфику националне концептосфере.

Уочавање универзалних и специфичних лингвокултурних црта у поимању судбине носилаца косовско-метохијских говора основни је циљ овога рада. Откривање специфичности функционисања концепта *судбина* на косовско-метохијској језичкој слици света могуће је реализацијом следећих задатака: екстраховањем језичких јединица – вербалних репрезентата концепта, компоненцијалном и концептуалном анализом њиховог садржаја, издвајањем карактеристичних црта у поимању, интерпретацији и репрезентацији судбине српских говорника на Косову и Метохији. Интересантно је упоредити поглед на свет једне периферне говорне заједнице са јаким оријенталним утицајем, у којој се укрштају два типа сазнања – оријентални и европски, са концептуализацијом судбине у свести савременог српског човека, чему ће допринети анализа лингвистичких особености и културних ознака концепта у савременом српском језику.

Заступљеност датог концепта на косовско-метохијској језичкој слици света потврђују редови синонима, ексцерпирани из *Речника косовско-метохијског дијалекта* Глише Елезовића, *Речника говора северне Метохије* Милете Букумирића и *Збирке речи из Призрена* Димитрија Чемерицића. У речницима народних говора регистрован је снажан израз дијахронијске специфике функционисања концепта на дијалекатској језичкој слици света. Речник помаже да се увиди семантичка и деривациона продуктивност концепта и његових сегмената у пуном обиму, а лексичко значење, фиксирано у речнику, рефлектује наивно поимање објективне стварности и интуитивно схватање света и живота дијалекатске језичке личности. Речнички и фолклорни материјал са надређеном значењском компонентом 'судбина' представљају структуре сазнања које садрже вредносне елементе, етичко-емоционалну оцену, сликовитост, што етнички нијансира концепт и доприноси реконструисању косовско-метохијског менталитета.

Лингвокултурни концепт *судбина* је сложени ментални конструкт, у чији састав улазе појмовне, фигуративне и вредносне компоненте. Репрезентација концепта судбине на косовско-метохијској слици света одражава поликонцептни модел поља, јер је концептуално поље *судбина* опозиционо с аспекта когнитивног класификатора позитивно – негативно. Концептуал-

на поларност манифестује се у поларној структури лексичко-семантичког поља *судбина* и одражава се на парадигматске односе међу лексемама.

Појмовна доминанта 'судбина' чини семантичко језгро концепта. Негативну идеографску значењску вредност „оно што је неком натприродном силом предодређено човеку, догађаји предодређени човеку” реализује једрена лексема *судбина* / *судбина* (*Така му зар судбина била* (Елезовић); – *Судбина ми така. – Ништа нема без[з] судбине. – Свако има своју судбину, нико ницију не може да уграби* (Букумирић)).

У најопштијем поимању судбине носилаца косовско-метохијских говора читава се универзална димензија појма, који у вертикалној значењској координати реферира на неку вишу, врховну силу која човеку нешто даје, а хоризонтално означава животни пут и оно са чим се човек на том путу сусреће. Концепт судбине је у инваријантном схватању повезан пре свега са идејом постојања виших сила и животног пута човека који од њих зависи. Виша сила је у свести народа персонификована и сликовито представљена у лику женских утвара које треће или седме вечери по рођењу детета долазе да му досуђују судбину, због чега дете тих вечери чувају старије жене. Милотошка представа транспонована је у семантички садржај термина из области фолклора *суђенице*.

Лексема *судбина* је лексичко-појмовна доминанта поља, хијерархијски надређена конституентима којима је интерпретирана појмовна вредност 'догађај детерминисан вишом силом'. У наивном поимању стварности такав догађај је случајан и проузрокује даљи ток догађаја или утиче на живот човека. На тој бази когнитивна спознаја судбине раслојава се у два асоцијативна смера, која формирају бинарну опозицију: *срећа* – *несрећа*.

На позитивном полу ситуиране су јединице интегрисане интуитивном спознајом судбине као добре *среће*, градећи синонимски ред који манифестује значење „*срећна случајност, срећни догађај, срећа*“: *кисмет* / *кисмет* / *кисмет*, *бат* / *бат*, *нафака* / *нафака*, *срећа* / *стреч'а*, *избал* / *избал*, *угур*, *берићет* / *берић'ет*.

Није бијо кисмет. – Несам имао кисмет (Елезовић); – *Продаћу ако бидне кисмет. – Не би кисмет да се прода. – Ако бидне кисмет, даду ју, па посе да се спреми* (Букумирић).

Такав му је бат његов. – На божи бат (Елезовић); – *Не могу, пријател'ице, да се вратим, штам дома, децу сѝм остаила саме тако, на бат божи. – Немáдо бат да га стрэфим у ч'аршију* (Чемериќић).

Његов избал. – Имао си избал. – Искочи му избал (Елезовић). – *Намáдо избал да га видим док бe у Бејáград* (Чемериќић). – *Једну „крушку“ имадо за избал. – Девојка добра, изно ју Бог избал. – Избал ме је теро, тако ми умре жена. – Нек је с избалом, па да је ћорáва. – Није што е моја, него срамота да кажем – поштена и вредна, и све то, но нема избал* (Букумирић).

Потерала ме нафака (Елезовић). – *Имадо нафаку да га затекнем дома. – Нова година – нова нафака* (Чемериќић). – *Свако има своју нафаку*.

– Ако мож да ми згазиш на стопу, на нафаку не мож. – Ђоро и сакато се родило, без нафаке се не родило (Букумирић).

Иди па на срећу (тј. што бог да). – *Жив бијо, срећу имао!* – *Несам имао срећу.* – *Како си тако без среће!* – *Така ми срећа.* (Елезовић). – *Стрѣч 'а за паре не се купује* (Чемерикић). – *Свакога чека своја срећа.* – *Твоју срећу не може нико да уграби* (Букумирић).

Ајде, нека му је сас угур (Елезовић).

Ајер не видѣја, берич 'ет немáја да бóг да! (Чемерикић); – *Дошао ми са здравл'ем, з берићетом* (Букумирић).

Идеју о судбини као стицају срећних околности изражавају лексеме *кисмет* (тур. *kismet*), *бат* (тур. *baht*), *нафака* (тур. *nafaka*) и *игбал* (тур. дијал. *igbal*), које су најближе општем схватању судбине и попуњавају централну зону концепта. У семантичкој структури турцизми садрже идентификационо обележје 'срећна околност', која њиховом значењу даје лингвокултурну димензију и ноту оријенталне традиционалне духовне културе, изједначавајући концептуалне вредности среће и судбине. Испољавајући фаталистички аспект схватања среће, овим синонимима идентификују се човекове активности позитивно реализоване деловањем више силе или су, с друге стране, блокиране стицајем случајних околности. Остваривање намере препуштено је случају, судбини, срећи. У таквој позицији човек има пасиван однос према животу, али је за косовско-метохијски менталитет карактеристичан позитиван став према будућности. У језичком сазнању носилаца говора оперише се категоријом наде (*Ако бидне кисмет..., Нова година – нова нафака*), која је уско повезана са категоријама судбине и среће, а проистиче из религиозне сфере, односно поимања више силе као божје силе (*На бат божи..., Како бог да...*). Прототипична схема је препуштање божјој вољи (судбини) и нада да ће се догађај срећно окончати (срећна околност). Јединице *кисмет* и *бат* сигнификују архетипско схватање везе између среће и судбине, садржане у ставу „имати / немати среће у конкретној ситуацији воља је судбине / божја”. У контексту се открива да лексеме *нафака* и *игбал* имају шири значењски потенцијал од иницијалне семе 'срећна околност, случајност', нијансирајући садржај у правцу поимања судбине као трајне среће. Лексеме *срећа* и *угур* реализују концептуалну схему среће као перманентног обележја оних које је судбина даровала. У језичком сазнању народа на Косову и Метохији срећа се поима као лична особина, карактеристика појединаца којима је судбина наклоњена, и такве се особе квалификују придевима *срѣтан / срѣћан, срѣћит, нафакл 'ија, игбáл'ија, игбáл'ција, угурлија*, које у говору могу преузети и функцију именица.

Жи́ва и срѣ́тна би́ла! – *Јá да сам срѣ́тна кај дрúге.* – *Срѣ́тни одáвно бљúју* (Елезовић). – *Рòди ме, мáјко, срѣ́тну, па ме ба́ци на ђубре.* – *Нек је ђрава, само да је срѣ́нна* (Букумирић).

Жи́ви ка срѣ́ћит (Елезовић).

*Има, понѐко се рѡди нафакл'ија па жївї дѡбро, а не рѡди ништа. –
Има нека изрека да нафакл'ијама и врѡне јаја нѡсе (Букумирић).*

Овај чѡвек ѡскочи игбѡлїја (Елезовић)

*Игбѡлїја, фѡла бѡгу, л'ѐпо се ѡдала и л'ѐпо жївї. – Да сам бїла иг-
бѡлїја, ѡдала би се бѡл'е (Букумирић).*

Концептуализација 'срећне судбине' у свести косовско-метохијске дијалекатске личности садржи елементе: 'предодређеност' (*Свако има своју нафаку, Његов игбал*), 'дата рођењем' (*Има, понеко се роди нафаклија па живи добро*); 'непроменљивост' (*Роди ме, мајко, сретну, па ме баци на ђубре*), 'трајност' (*Жив био, срећу имао!*), 'не може се купити' (*Стрѐч'а за нѡре нѐ се купује*), 'не може се отети' (*Твоју срећу не може нико да уграби*), 'не може се угрозити' (*Ако мож да ми згазиш стопу, на нафаку не мож*), 'најважније човеково обележје' (*Ѓоро и сакато се родило, без нафаке се не родило*), 'свакоме је додељена у одређеној мери' (*Свакога чека своја срећа*). На основу когнитивних компонената концепта, добијених компоненцијалном и концептуалном анализом језичког материјала из релевантних лексикографских извора, могуће је реконструисати представу о срећи у свести испитиване говорне заједнице. Универзалне одлике фаталистичког схватања среће на датом ареалу сажете су у ставу о предодређености и аксиолошкој процени среће као врховне животне вредности. Особености колектива огледају се у перцепцији да је срећа дата рођењем као животна предиспозиција за перманентно духовно задовољство, као таква је непроменљива и не може се нарушити утицајем спољашњих фактора: ни телесним недостацима, ни лошим социјалним условима, ни негативним људским деловањем. Особа се рађа судбински предодређена да буде срећна, што се у свести говорника конструише као представа о животном току по идеалном сценарију. У том домену испољава се вредносни систем заједнице, а управо се на аксиолошком плану концепта читавају специфичне црте менталитета, које се у овом случају, рефлектују у конкретизовању појма среће. Прототип срећне судбине за носиоце косовско-метохијских говора је угодан живот, који у мушкој свести подразумева благостање, а у женској добру удају (*Има, понеко се роди нафаклија па живи добро, а не ради ништа. – Има нека изрека да нафаклијама и врѡне јаја носе. – Игбалција, фала богу, лепо се удала и лепо живи. – Да сам била игбалција, удала би се боље*). Овакво схватање из другог плана манифестују лексеме *нафака* и *берићет*, које се примарно односе на материјална добра (новац, летина), која нису само резултат људског рада већ и деловања више силе, што се асоцијативним мишљењем преноси на домен среће и идејно фигурира на периферији концепта судбине (*Ајер не видеја, берич'ет немаја да бог да!*).

Негативно поље концептосфере попуњавају јединице обједињене интегрално-диференцијалним семантичким знаком 'зла судбина': *несрѐћа / нестрѐч'а, таксирѡт / таксират, угурсѡзљк / угурсѡзлук, ѡл / ѡл, атѡја, бел'ѡја, шѐр, добриња / добриња, ѡгењ*.

Нáшла гу нестрéч'а, у́мре гу ч'ёрка девојка (Чемерикић).

Ўфати ме таксирáт. – Његóв ме таксирáт уфáтијо (Елезовић). – *Тáко му бíло зáр писáно да га уфáти и тáј таксирáт* (Чемерикић); – *Имáла си таксирáт што си се удáвáла. – Ракíја је мнóго таксирáт кò се упу̀штити у њу̀* (Букумирић).

Áл га нáша да бóг да! – Мóре, не снáша те áл, зе кьд те снáц'е, пóсл'е је до́цкан. – Јанáл'е а́лови на њéга сиромáа (Чемерикић). – *Нáшему áлу и нáшему јáду* (Елезовић).

Нáшла га атáја, изгорéла му дугáња (Чемерикић).

Гол'éma бел'áја нáшла Алексíју Дрнáта: изгорéла му дугáња. – Без нево́л'е пáде на бел'áју сирóма (Чемерикић).

Он ги у́чини шéр, те изгубíше толи́ку сёрми́ју (Елезовић); – *Да остá вим шéр óде* (Букумирић).

Која му је добри́ња? (Елезовић). – *Бóг му зар прати́ја никóју добри́њу што тáко рунса по вьздьн. – Кáква те добри́ња донéсе до мéне?* (Чемерикић).

Дóбро је и жи́ва ч'у́ч'ка што огње́ве видéла кьд гу помрéше дéца (Чемерикић).

Чланови синонимског реда са доминантом *несрећа* синтетишу когнитивне компоненте 'невоља', 'недаћа', 'зао удес', 'коб', 'напаст', 'јад', 'беда' у вербални израз којим се на косовско-метохијској језичкој слици света интерпретира негативни сегмент судбине. И у овој категорији језичке стварности преовлађују турцизми, тако да је на лексичком плану евидентан оријентални утицај, док је културна интерференција оставила трага у фаталистичком погледу на свет. Појмовни оквир конституената скупа синтетише општу идеју о несрећи као злом удесу који човека сналази неочекивано на животном путу. Човек којег прати несрећа у животу квалификован је једреним придевима *несрётан / несрётан, несрётњи* (Цёо вёк мўчна и несрётна; *Нáђе се нека мўка да ју досáди кад је несрётња; Бóл'е да се рòди һòр, но несрётан* (Букумирић); *Онáј несрётњи чòвек* (Елезовић)) и номиниован лексемама *несрётник / несрётњик / несрётњик* (Онáј несрётник ка да је свё цркве пору́шијо; *Понёкад помòгне Бòг и несрётњику* (Букумирић); *Онáј Ајдàрагин несрётник убíјо човёка* (Елезовић); *нестрéкњица / несрётњица / несрётњица, веселни́ца / веселни́ца / весёлница* (Зáдеси тўга ону̀ несрётњицу, пòгину ју дёте од ðсам гòдина (Букумирић); *Она несрётњица ка да изгуби пáмет откáко гу помрéше дéца* (Чемерикић); *Што сам остáла ðвáкá несрётњица* (Елезовић); *Д идём да вíдим ону̀ мòју весёлницу* (Букумирић); *Па и нáша веселни́ца алка-Кáта мáло л'и огње́ве видéла* (Чемерикић); *Онá весёлница лежи́ бòна* (Елезовић)). За разлику од среће која се конципира као трајно обележје, несрећа се у временској равни везује за моменте, који добијају статус преломних животних тренутака. Прототипичне ситуације (догађаји) који ток судбине скрећу ка негативном смеру јесу смрт детета

(*Нашла гу нестреч'а, умре гу ч'ерка девојка*) и губитак имовине (*Нашла га атаја, изгорела му дугања. – Голема бел'аја нашла Алексију Дрната: изгорела му дугања*). Зла судбина налази човека, сналази га неочекивано, напада, хвата, вуче га доле, човек пада у јад, беду, пропаст. На тај начин, несрећа се у косовско-метохијским говорима концептуализује као човек – насилник, персонификована у гешталту „личност“, што се архетипски може представити појмовном метафором СУДБИНА ЈЕ СИЛА. Ова метафора базирана је на схеми силе, апстрактном домену преко којег је организован фаталистички поглед на свет који рефлектује колективно и индивидуално искуство трпљење силе. Персонификација судбине показује да овај појам народ доживљава као силу која управља човековим животом, као божју вољу против које се не може борити јер је „тако писано“. Гешталт СУДБИНА ЈЕ КЊИГА, ТЕКСТ универзална је одлика концепта присутна у косовско-метохијским говорима, у којој се открива исконска потреба човека да „прочита судбину“, да проникне у будућност. Концептуална структура СУДБИНА ЈЕ БУДУЋНОСТ отвара другу димензију поимања судбине, тј. пресликава народно веровање да се судбина може предвидети и да се може контролисати. У косовско-метохијској средини практикован је модел предсказивања будућности заснован на интуитивном и сугестивном призивању зле коби (*искоб*), на који се одговара контраметодом табузирања слутње и блокирања несреће. Акт предвиђања будуће пропасти, болести, смрти и несреће уопште може бити резултат когнитивног или акционог деловања човека. У првом случају, особа се методама менталног визуализирања временски и просторно измешта из стварности и вербалним порукама призива невољу – *кóби* (*Кóби, кóби, док не искóби никóју нестрéч'у, да је дал'éко*), *искóби / искобít* (*Кўку данас, кўку јўтре, док искобйше дёцу*). У другом случају, човек властитим поступцима изазива судбину, тако што нечистим радњама и забрањеним средствима пакости другоме и наноси му зло. Фаталистичка позадина магијских обреда до изражаја долази у човековом покушају да ритуалним супститутом или прекидом логичког следа догађаја будућности да жељени исход (Јовановић, 2000: 75). Контролисање реалности (одгонетање будућности, прорицање судбине), успоставаљање извесности над сопственим животом или негативно усмеравање тока туђе судбине постиже се „снажним“ заварченим средством – чинима, мађијама. Општа црта концептуализације судбине запечаћена је у наивној представи о натприродној моћи човека којом може утицати на појаве у природи, док је лингвокултурна специфика овог говорног подручја кодирана у језичком сегменту који прати извођење магијских ритуала, одражавајући карактеристичне етнопсихолошке црте и одлике косовско-метохијског менталитета, садржане у веровању да човек може сам да изазове несрећу слутећи је, призивајући је или чинећи другоме нешто лоше. На том антрополошком и културолошком обрасцу изграђен је асоцијативни фон имплициран у семантичком садржају лексема *кóбник, злокóбник, искóбник, главојёшник,*

главоједник, кобница, злокобница, искобница, главоједница, главојешница, мађушница. (Не коби, злокобнику, да је дал'еко; Ово је вѣлики искобник, е искобијо своју главу да бог да; На твоју главу, море главојешнику! – И оному главојешному главојешнику Уке дои'е дѣн, умре од на ноге). Колективни став је да се злослутних људи треба клонити, али и оних које је зла судбина задесила. Народно уверење да се несрећа може пренети на другога и да постоје људи који је собом доносе експлицитно је у семантичком садржају номинација *угурсџ / угурсџ* (Цѣло сѣло ишѣр ће да види онѣме пѣцкоме угурсџу; Не вал'а да се дружиш са свакојакима угурсџима), *таксиратлија* (Мѣкни се од њѣге, се он је врло таксиретлија), *бел'ај* (Мѣк се бел'аја, сави ишпке, сѣди кот кѣће). Народ увиђа, такође, да није само виша сила одговорна за човеков зао удес, већ да га и човек сам изазива својим понашањем и поступцима, својом незгодном нарави, одавањем пороцима, због чега га друштво маргинализује и маркира погрдним називима *таксирѣт*, *бел'ав*, *бел'аи'ија*, *атајник*... Карактеристика дијалекатске репрезентације концепта судбина је сликовитост, фигуративност, која се на језичкој слици света читава у лексичкој метафори *оген*, којом је вербализована појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ ВАТРА. Судбина се концептуализује као ватра која пржи, пече, гори, уништава, тако да се она може осетити и као физичка бол. Прототипична унутрашња реакција на несрећу је патња, а прототипичан носилац несреће и зле коби је мајка која изгуби дете.

Концепт судбине један је од базних аксиолошких концепата, који има универзални карактер, али носи и етнокултурне специфичности. Модел поља поликонцепта судбина (срећа – судбина – несрећа) у нуклеусу садржи вредносно неутралну логичко-појмовну доминанту 'судбина', са адекватном лексикализацијом у испитиваним говорима, која пуни језгро поља значењем „оно што је неком натприродном силом предодређено човеку; оно што је човеку дато од бога”. Комплексност концепту дају опозиционе конструкције засноване на когнитивном класификатору позитивно – негативно, као главном аксиолошком обележју у формирању бинарне опозиције срећа – несрећа. Субконцепти у сферама плус и минус концентришу лексеме које међусобно ступају у парадигматски однос антонимије, док су оне на истом полу у односима кохипонимије и синонимије. Структурно-семантичка организација концепта донекле разоткрива начин поимања судбине у свести и језичком сазнању припадника косовско-метохијских говора, који карактеришу следеће когнитивно-семантичке ознаке:

1. судбина – виша сила (случајне околности, које не зависе од воље човека, које утичу на ток животних догађаја);

2. судбина – оно што је човеку предодређено од бога (божја воља);

3. судбина – срећа

↓

срећна околност

↓

срећна судбина (благостање);

4. судбина – несрећа

зао удес (несрећни догађај – смрт, губитак имовине)

зла судбина (судбина – ватра (патња, туга))

несрећа изазвана
човековим понашањем
човековом природом

5. судбина – будућност (прорицање судбине, наслућивање будућности)

Концептуализација и репрезентација концепта *судбина* на косовско-метохијској дијалекатској језичкој слици света концентрише елементе митолошког, религиозног и оријенталног погледа на свет, рефлектујући културно-историјске и духовне вредности једне периферне говорне заједнице и преламање вишевековног искуство преосмишљавања индивидуалне и колективне судбине у мултиетничкој средини.

У односу на концептуализацију судбине у савременом српском језику, која је суштински негативно оцењена (*фатум; удес, црна судбина, зла, страшна, љута, црна, тешка коб* „оно што некога очекује у будућности, најчешће лоше, несрећа“; *игра судбине, иронија судбина, судбина јарца* „превртљивост судбине, неочекивани преокрет у животу“; *прст судбине, коб је укобила* „неизбежност судбине“), дијалекатско поимање судбине одликује помирљив став према догађајима који су човеку дати божјом вољом (утицај оријенталне филозофије) и позитиван став према будућности, нада у срећни завршетак (утицај религиозне компоненте). Савремени човек показује активан однос према судбини преузимањем одговорности, његовом менталитету својствен је прагматизам (*преокренути судбину, кројити судбину, у коб доћи* „сучити се са судбином“), док је за дијалекатску језичку личност карактеристичан мистицизам имплициран у наивном схватању о предвидивости судбине и интуитивном наслућивању или призивању несреће. Опште карактеристике концепта *судбина* у српском језику објашњавају се постојањем истих индоевропских мотива у словенској и оријенталној лингвокултури и своде се на једрене ознаке као што су: предодређеност, условљеност судбине, присуство више силе која има онострано порекло, коју човек не може да контролише. Појмовне и фигуративне компоненте концептуализације указују на израженост елемената оријенталног типа сазнања у традиционалном поимању судбине (колективизам, мистицизам (оностраност, необјашњивост), психологизам (судбина – срећа), пасивност). Дијалекатску вербализацију концепта *судбина* карактеришу стилски обојени синоними као језичко сведочанство о значајном месту које појам судбине заузима у духовној култури српског народа на Косову и Метохији.

Литература

- Агузарова, 2013: С. В. Агузарова, *Концепт Хъысмæт (Судьба) в осетинском языке в сопоставлении с русским и английским*. Автореферат. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/kontsept-khysm%D3%95t-sudba-v-osetinskom-yazyke-v-sopostavlenii-s-russkim-i-angliiskim#ixzz5TQUhP2zn> 20. 6. 2018.
- Абаева, 2007: Е. С. Абаева, *Лингвокультурологический аспект концепта судьба в английском, русском и французском языках*. Автореферат. <http://www.avtofer.mgou.ru/ar/ar129.pdf> 22. 6. 2018.
- Ахметзадина, Даньярова, 2017: З. Р. Ахметзадина, Ф. Б. Даньярова, Лингвокультурологический аспект реализации концепта «судьба» в английской языковой картине мира, в: *Филологически аспект*, 6(26), 40–45. <http://scipress.ru/philology/article/lingvokulturologicheskij-aspekt-realizacii-koncepta-sudba-v-anglijskoj-yazykovej-kartine-mira> 22. 6. 2018.
- Гениш, 2016: Э. Гениш, Концепт «судьба» в турецкой языковой картине мира, в: *Человек. Общество. Инклюзия*, 1(25), 62–67. http://C:/Users/pc2012/Downloads/Человек_Общество_Инклюзия_№1_2016. 22. 6. 2018.
- Жданова, 2006а: Н. В. Жданова, Концепт «судьба» в русском и английском языках, в: *Вестник новгородского государственного университета им. Ярослава мудрого*, 36, 52–54. <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-sudba-v-russkom-i-angliyskom-yazykah> 20. 6. 2018.
- Жданова, 2006б: Н. В. Жданова, *Национальная специфика концепта “судьба” в русском и английском языках*, Автореферат. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/natsionalnaya-spetsifika-kontsept-a-sudba-v-russkom-i-angliiskom-yazykakh#ixzz54uIjPHmj> 20. 6. 2018.
- Ибрагим, 2015. В. Ф. Ибрагим, Концепт «судьба» в русской и арабской лингвокультурах, в: *Вестник российского университета дружбы народов. серия: русский и иностранные языки и методика их преподавания*, 4, 161–170. <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-sudba-v-russkoj-i-arabskoj-lingvokulturah> 22. 6. 2018.
- Мотыгуллина, 2007: З. А. Мотыгуллина, *Концепт «судьба» в татарском и английском языках*, Автореферат. <http://www.dslib.net/sravnit-jazykoved/kontsept-sudba-v-tatarskom-i-anglijskom-jazykah.html> 20. 6. 2018.
- Понятие судьбы в контексте разных культур* / Науч. совет по истории мировой культуры. (Редактор: Н.Д. Арутюнова). Москва: Наука. I полугодие 1994.
- Форофонтובה, 2009: Ю. Л. Форофонтובה, *Концепт судьба и его языковая репрезентация в дискурсе*. Автореферат. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/kontsept-sudba-i-ego-yazykovaya-reprezentatsiya-v-diskurse#ixzz54ci4AXse> 20. 6. 2018.
- Шингарева, 2008: М. Ю. Шингарева, *Концепт «судьба» в ценностной картине мира русских, англичан и китайцев*. http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Philologia/25599.doc.htm, 20. 6. 2018.

Tanja Milosavljevic

THE CONCEPT OF FATE IN THE KOSOVO-METOHİJA LINGUISTIC WORLD IMAGE

Summary

Cognitive semantic and linguo-cultural studies have indicated that the concept of fate is one of the basic concepts to be found in many national linguistic world images, which perseveres in the consciousness of a nation despite the historical, social and ideological changes, and one which has persisted in various systems as a universal cultural constant. Naïve representations of the world have been conserved precisely in the general representations of the predestination of what happens to and around man. The aims of this paper are the determination of a conceptual framework, the reconstruction of the structure and determination of the position of the concept of *fate* in the Kosovo-Metohija linguistic world image. Achieving these goals can be made possible by realizing the following tasks: extracting the linguistic units – verbal representations of concepts, by a componential and conceptual analysis of their content, by isolating the characteristic features in the comprehension, interpretation and representation of fate among Serbian speakers in Kosovo and Metohija. The current elevated status of the given concept in the Kosovo-Metohija dialects is confirmed by lists of synonyms, extracted from the *Rečnik kosovsko-metohijskog dijalekta* written by Gliša Elezović, *Rečnik govora severne Metohije* written by Mileta Bukumirović, and *Zbirka reči iz Prizrena* by Dimitrije Čemerikić. The core tags of the concepts in this areal are *fate* and *kismet*, which are the dominant bearers of the invariant, denotationally neutral meaning of “what is predestined for man”. To them we add the central constituents with a positive denotation *sreća, bat, igbal, nafaka*, while at the periphery of the concept we find lexemes such as *maksiret, nesreća, beda, al, ataja, beljaja*, which reflect the binary character of fate and expand its conceptual domain. The structural-semantic organization of the concept somewhat uncovers the conceptualization of fate in the consciousness and linguistic knowledge of individuals speaking the Kosovo-Metohija dialect, in which we find grouped mythological, religious, and oriental views of the world, manifested cultural-historical and spiritual values of one of the peripheral speech communities, and reflected centuries of experience in ruminating on individual and collective fate in a multi-ethnic environment.

Key words: concept of fate, linguistic world image, Kosovo-Metohija dialects.